

Miksi kohtelias puhuttelu on unkariksi vaikeata?

Tiia MARGUS

Unkarin kielessä, toisin kuin suomessa ja virossa, ei ole yhtä aina käyttökelpoista ja sopivaa kohteliaisuutta ilmaisevaa sanaa, vaan monien eri mahdollisuuksien joukosta on valittava kuhunkin tilanteeseen parhaiten sopivat kohteliaisuusmuodot.

Käsittelen tarkemmin erilaisia mahdollisuuksia. Tarkasteluni perustuu Antonina Guszkoivan työhön ”A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvből”. Sen lisäksi käsittelen käännösvaikeuksia, jotka johtuvat kielten erilaisista mahdollisuuksista.

Kohteliaalla puhuttelulla tarkoitan teitittelyä. Unkarin sukulaiskielissä, suomessa ja virossa, teititellään monikon 2. persoonassa, tämä on lisäksi aina sopivaa ja kohteliasta. Unkarissa käytetään 3. persoonan verbimuotoa ja erilaisia kohteliaisuuspronomineja, jotka eivät liity 3. persoonan persoonapronomineihin. Kohteliaisuuspronominit eivät ole pakollisia, ne voi korvata jollakin muulla, yleensä ne voivat jäädä pois. Guszkoivan mukaan pronomini lisätään aina, kun halutaan korostaa henkilöä.

Käsittelen tarkemmin unkarin eri teitittelytapoja.

1. Neutraalein tapa olisi vain 3. persoonan verbimuodon käyttö. Muutamia esimerkkejä: *Mit akar? Van pénze, mi?*

Vain 3. persoonaa voi yleensä käyttää kaikenlaisissa tilanteissa, tarkoitan millä miesten ja naisten keskenäisiä puhutteluja, eri ikäryhmiä jne. Mutta usein 3. persoonan verbimuoto sinällään ei riitä, ja on joka tapauksessa käytettävä kohteliaisuuspronominia tai korvattava kohteliaisuuspronomini jollakin toisella lauserakenteella.

2. Kaksi tärkeintä kohteliaisuuspronominia unkarissa ovat *maga* ja *ön*. Näiden kahden kohteliaisuuspronominin välillä on erona se, että *ön* ilmaisee suurempaa kohteliaisuutta kuin *maga*. Valinta määräytyy sen mukaan, ovatko keskustelijoiden väliset suhteet vasta-

vuoroisesti tasavertaisia tai epätasaisia. *Magaan* verrattuna merkitsee *ön* suurempaa etäisyyttä ja kunnioitusta. Säännöllisesti esiintyy *ön* virallisessa kielessä. Näin voi puhutella tasavallan presidenttiä, professoria jne. Muutamia esimerkkejä:

Ön mikor érkezett? Ön külföldi? Professzor úr, ön, aki...

Yleisesti esiintyy *ön* sosiaalisesti tasavertaisten kesken tai alhaisemmassa sosiaalisessa asemassa olevien henkilöiden puhutellussa heitä korkea-arvoisempia. *Ön* sopii myös suuren ikäeron tapauksessa, kun nuorempi puhuttelee vanhempaa.

Öniä ei käytetä emotionaalisesti latautuneessa keskustelussa.

Ön esiintyy harvemmin nuorten kielessä ja useammin aikuisten kielessä. Sitä käytetään pikemmin miehiä kuin naisia puhuteltaessa.

3. *Maga* käytetään vähemmän kohteliaana, ylpeästi alentuvana, joskus epäkohteliaana puhuttelumuoona. *Maga* voi ilmaista halveksuntaa, vastenmielisyyttä ja mielihapaa.

Esimerkki *magan* armollisesta käytöstä on Sándor Somogyi Tóthin kertomuksessa ”Huszoneyg korsó sör”, kun siinä kuvataan innokasta kapakkakeskustelua:

Nézze, kismester, hagyja abba a vizsgáztatást, mert kijövök a türelemből és az ilyen egyszálbélűt, mint maga, székestül fölteszem az asztalra... Én magát azon a szellőzőablakon át kiteszem az utcára.

Guszkovan kysymykseen, kumpi olisi kohteliaampi, puhuttelu *önillä* tai *magalla*, vastattiin, että *maga* on karkean sävyn käyttöä, ikään kuin nimetön loukkaus.

Maga on usein yhdistetty henkilön erisnimeen tai virkanimitykseen: *Sanyi bácsi, maga hogyan végzi ezt a munkát?*

Puhutellessaan naisia valitsevat haastattelijat *önin* tai *magan* puhuteltavan iän perusteella. Vanhemman miestyöläisen kanssa on *maga* mahdollinen. Vanhemman naistyöläisen kanssa, samoin kuin jokaisen vanhemman naisen kanssa, haastattelija yrittää välttää *maga* ja puhutella *önillä* sulloin, kun hän ei tiedä puhuteltavan nimeä.

Tuttujen ihmisten välisessä keskustelussa on yleinen *maga* yhdistettynä lieventäviin sanoihin tai substantiivisiin puhutteluihin, nykyisin on tämä hyväksytty myös vieraita puhuteltaessa. Jos ikä- tai säätyerot ovat isoja, voi pronomini *maga* yhdessä tiettyjen varmojen sanojen kanssa muuttaa puhuttelun myös epäkohteliaaksi. Tuntuu mahdottomalta, että samaa tai eri sukupuolta oleva nuorempi tai al-

haisemmassa asemassa oleva henkilö puhuttelisi *magalla* iältään tai säädyltään itsensä yläpuolella olevaa henkilöä. Sellaisessa tapauksessa merkitsee *magán* käyttö jo kielietiketin rikkomista.

4. Kohteliaisuuspronomini *magácska* on syntynyt todennäköisesti samalla tavalla kuin substantiiviset deminutiiviset puhuttelumuodot *szívecském, lelkecském*.

Aikaisemmin puhuttelivat miehet sillä vain naisia ja nuoria tyttöjä, kun he halusivat ilmaista kasvavaa kohteliaisuutta tai hellyyttä ja myötätuntoa. Esimerkiksi Zsigmond Móriczin kirjeessä Mária Simonynille: *Igen, kedves, mindig itt ül magácska mellettem...* Nykyisin kirjailijat käyttävät *magácska*-muotoa luonnehtiessaan maaseudulta kotoisin olevia miestyyppejä.

Vaikka yleisesti *magácska* kuuluu miehiseen puhetapaan, saattavat sitä käyttää myös naiset. Jos nainen sanoo *magácska*, se voi tarkoittaa suosiota tai puhutellulle esitettäviä moitteita. Esimerkiksi kaupassa keski-ikäinen myyjätär puhuttelee ikäistään asiakasta näin: *Asszonyom, ha minden vevőre annyit várnék, mint magácskára...*

5. Alisteisten suhteiden yhteydessä korvataan 3. persoonan kohteliaisuuspronominejä myös yleisnimillä. Yleisnimet ilmaisevat siten yhteiskunnallista eroavuutta, isompaa ikäeroa tai arvovaltaa, isompaa välimatkaa ja huomattavampaa arvonantoa kuin kohteliaisuuspronominiin käyttö. Tällaisia yleisnimiä ovat esimerkiksi *úr* ja *hölgy*, yleistynyt on sanapari *tanár úr*. Palveltaessa on tällainen puhuttelu aika tavallista: *A hölgynek mi a kívánsága?*

Yleisnimeä käytetään epävirallisessa keskustelussa kadulla, kulkuneuvoissa, jonotettaessa: *Az úr leszáll? A hölgy következik.*

Haastattelijat käyttävät substantiivisia puhutteluja esitellessään haastattelun kohteena olevan henkilön, koska katselija tai kuuntelija saa sen avulla tietää, kenestä on kyse: *A közeljövőben miről álmodozik a gyermekváros igazgatója?*

6. Verbien *tetszik* ja *szíveskedik* käyttö jonkun muun verbin infinitiivin kanssa on vielä yksi kohteliaan puhuttelun mahdollisuus. Esimerkiksi *tetszik ismerni, tessék parancsolni, szíveskedjék az ajtót becsukni*. Näiden ilmausten käyttö on vanhaa perinnettä, joka ilmaisee arvonantoa ja kunnioitusta keskustelutoveria kohtaan. Im-

peratiivista muotoa *tessék* käyttö on tavallista imperatiivia kohteliaampi: *Tessék leülni!* on siis kohteliaampi kehotus kuin *Üljön le!*

Päätettyäni katsauksen unkarin kohteliaan puhuttelun eri mahdollisuuksiin Guszkovan mukaan, käsittelen ongelmia, jotka tulevat esiin, kun ruvetaan kääntämään unkarilaisia tekstejä kieleen, joka on puhuttelumutojen valikoiman kannalta unkaria köyhempi. Tällaisesta kielestä käy esimerkiksi juuri viro eli siis se kieli, jonka pohjalta seuraava yleiskatsaus kääntämiseen liittyvistä ongelmista on laadittu. Tarkasteluni kohteena ovat György Spirón näytelmät ”A kert” ja ”Csirkefej” ja niiden vironnokset.

Kääntäjän ongelmana on, että mitä pitäisi tehdä, kun halutaan säilyttää kaikki nämä merkitysvivahdukset, joita erilaiset puhuttelum muodot tarjoavat. Kääntäjän täytyy puolestaan muuttaa tai lisätä jotakin, jotta ajatuksen vastaavus säilyisi.

1. *Maga*-pronominin kääntämisestä.

– *Nekem maga nem fontos.* (János Annalle) *Mitte teie ei ole mulle tähtis.* Tämä käännös voisi olla myös: *teie ei ole mulle tähtis, mulle ei ole teie tähtis.* *Mitte teie* lauseen alussa on selvästi korostetussa asemassa ja ilmaisee Jánosin tuntemaa ylpeyttä Annaa kohtaan.

– *Nem segíthet. Ezen maga sem. Senki.* (Anna Jánosille) *Selles asjas ei saa isegi teie (aidata).* *Mitte keegi ei saa.* Kääntäjä korostaa sanoja *selles asjas* ja *isegi teie*, jossa *isegi* on tärkeä täytesana, selitäkseen *maga*:n vivahdusta – *maga* on tässä tapauksessa halveksiva ns. *lemagázni*: sitä on käytetty apua tarjoavan kykenemättömyyden ilmaisemiseksi. Lausetta on tässä tapauksessa muutettu.

Näytelmäteksteissä voi kääntäjä lisätä omia remarkkejakin, jos sellainen sananvalinta helpottaa ymmärtävyyttä. Esimerkiksi *ivallisesti, pahasti, välinpitämättömästi*. Samoin voi kääntäjä käyttää jo mainittuja pikkusanoja, kuten *jo, ehkä, eikä niin, jopa, mutta kun, sekä -kin* liitetä.

– *Milyen ritka manapság az olyan asszony mint maga?* (János Annalle) *Kui haruldane on tänapäeval niisugune naine nagu teie?* Tässä lauseessa on käytettävä jompaakumpaa kohteliaisuuspronomiinia, *öniä* tai *magaa*. Käännöksessä on korostettu sanaa *niisugune*, jonka avulla lauseessa säilyy pieni laskeva vivahdus.

– *Maga barom.* (Eukko Isälle) *Te tūmikas. Tūmikas* korostaa *magan* halpamaisuutta. Siellä voisi samoin käyttää sanoja *mūhkam, te igavene tūmikas*. Mutta tämä lyhyt ja konkreettinen variantti edustaa sitä karkeaa sävyä, jolla Eukko puhuttelee Isää.

– *Amit maga tud.* (János Annalle) *Mida teate teie. Teie* lauseen lopussa eli painollisessa asennossa, korostaa sitä, että juuri Anna teitittelee. Annan viisaus on kohdassa tärkeää. Viroksi voi tällaista pientä ironista vivahdusta ilmaista parhaiten intonaatiolla.

”Csirkefej:ssä” käytetään *maga*:a usein loukkaavissa, paikoittain haukkuvissa lauseissa. Sielläkin tarkentavat *magan* merkitystä muut lauseessa käytetyt sanat.

– *Maga fogja be.* (Nainen Isälle) *Teie pidage suu.* Tämä hyvinkin jyrkkä että karkea ilmaisutapa luonnehtii parhaiten henkilöiden välisiä suhteita, jotka ovat kaukana ystävällisyydestä. *Olge tasa* tai *olge vaiit* olisi ehkä lievempi mahdollisuus, mutta mielestäni on karkeutta painottava *pidage suu* kääntäjältä tosi hyvä valinta.

– *Maga menjen onnan!* (Eukko) *Kohe minema sealt!* Tämän lausuman yhteydessä on alkuperäisessä kappaleessa remarkki *ordít*, joka on käännetty nasevasti *röögatades*. Todella, *karjudes* ja *kisendades* ei olisikaan yhtä lailla kuvaileva kuin *röögatades*. Tässä tapauksessa lausetta on muutettu. *Kohe minema sealt* ei olekaan sananmukainen käänös. *Kohe* on kääntäjän lisäämä, koko lausuma on jotenkin jyrkkä ja epäkohtelias.

2. Seuraavaksi tarkastelen vain 3. persoonan verbimuotojen kääntämistä. 3. persoonan teititteleviä verbimuotoja on helpompi kääntää, koska ne ovat merkitykseltään suhteellisen neutraaleja. Tässä on ongelmana kuitenkin se, että 3. persoonan verbimuoto ei merkitse virossa teitittelyä ja käänöksessä tulee 3. persoonan säilyttäminen kysymykseen vain tietyissä tapauksissa.

Mielestäni 3. persoonan verbimuodolla puhuttelu on virossa sekä ironista että paikoittain halveksivaa, samoin kuin passiivin käyttö. Ivallisemmin vaikuttavat viroksi varmasti fraasit: *Mida siin tehakse? Mida proua teeb?* kuin lausuma *Mida te teete?*

– *Mit szól hozzá a tanár úr?* (Eukko Opettajalle) *Mida Őpetajahärä selle kohta ütleb?* Tämä kuulostaa jotenkin hienostelevalta ja ylenpalttisen kohteliaalta. Vaikka vaatimattomampaa olisi *Mida te selle kohta ütlete, Őpetajahärä?* Yleisnimellinen puhuttelu olisi

antanut toisenkin lauseopillisen mahdollisuuden esittää samaa suhdetta – unkarinkielisessä lauseessa on *tanár úr* subjektina, vironkielisessä lauseessa vokatiivina. Tällainen 3. persoonalla puhuttelu ei ole nykyisin virolaisperäistä, mutta kääntäjä on ilmeisesti säilyttänyt alkuperäisemmän lausemuodon, vaikka hän olisi voinut muuttaakin lausetta.

Ja vielä toinen esimerkki, jossa lausetta ei ole muutettu.

– *En mindig tudtam, hogy a tanár úr ilyen* (Eukko Opettajalle) *Ma teadsin, et Õpetajahärra on hea inimene*. Samoin se voisi olla *ma teadsin, et te olete selline (hea inimene)*.

– *De a tanácstól vannak!* (Nainen Opettajalle) *Aga siin on inime- ne täitevkomiteest*. Lause on sanottu Naisvirkailijasta ja sellainen impersonaalinen rakenne merkitsee hyvin torjuvaa asennetta kaikenlaisiin virkailijoihin. Suora käännös olisi *Ollakse täitevkomiteest*, mutta kääntäjä on muuttanut tekstiä ja lisännyt sanan *inimene*, joka tekee merkityksestä verrattain lievän.

Virallisen tyylin säilyttämiseksi on käännetty kaikki *elvtárs*:it ja käytetty tietysti verbin 3. persoonaa eikä vokatiivista puhuttelua, mikä virossa olisi luonnollisempaa.

Niissä lauseissa ovat yleisnimelliset puhuttelumuodot subjekteina.

– *Kit tetszenek keresni az elvtársak?* (Kati Tiedemiehelle ja Annalle) *Keda seltsimehed otsivad? Ha fõosztályvezetõ elvtárs akarja* (Leporics Jánosille) *Kui seltsimees peavalitsuse ülem tahab*. Nämä ovat kirjailijalla selvästi tarkoituksellisia fraaseja, joissa hän pitää tärkeänä virallisuutta korostavan tyylin säilymistä. Olisi väärin, jos ei käännettäisi arvonimiä. 3. persoonan verbimuodon käyttämisen pakollisuus on kuitenkin kiistanalaista.

3. Verbiä *tetszik* käytetään paljon ns. täytelauseissa, joissa tämä osalause on informaation kannalta toisarvoinen. Siksi voi sellaisen lauseen kääntää monella tavalla, kääntäjän mielen mukaisesti.

a) Esimerkiksi samaa repliikkiä *tetszik tudni* on eri paikoissa käännetty *noh, te teate küll; kas te teate; teate küll*.

Tetszik tudni -puhuttelu ei korosta teitittelyä vaan pikemmin tähdentää edeltävää ajatusta, näkökulmaa, joka voi olla kysyvä, vakuuttava, utelias jne. *Tetszik látni* on käännetty jopa *palun väga, näete nüüd*, vaikka suora käännös olisi *te näete*.

Silloin tällöin *tetszik tudni* on vailla vastinetta käännöksessä.

– *hogy mindenkinek megvan a maga Istene, tetszik tudni* (Opettaja Eukolle) *et igauhel on oma Jumal...* Kääntäjän mielestä on lause riittävän selvä silloinkin, kun tämä täytefraasi jää pois, koska mitään tärkeätä ei katoa.

b) On huomattava, että *tetszikiä* käännettäessä yritetään säilyttää hyvin kohtelias sävy, kun *tetszik* ei ole pelkästään täytefraasi vaan merkitystä kantava verbi.

– *Nem tetszik tudni, Apu hol van?* (Poika Naiselle) *Ega te ei tea, kus Isa on?* Se olisi voitu kääntää myös vastineella *Te ei tea, kus Isa on?* Korostakseen suurempaa kohteliaisuutta kääntäjä lisää sanan *ega*. Lauseesta tulee hyvin kohtelias puhuttelu. Tästä näkyykin, että juuri sellaisten pienten lisäsanojen käyttö käännöksen tulkitsemisen monella tavalla.

– *ha meg tetszik engedni* (Isä Eukolle) *...kui te lubate...* *Tetszik* lieventää tässä pääverbin merkitystä. Luvan pyytäminen on hyvin kohteliasta, se osoittaa kunnioitusta vanhempaa ihmistä kohtaan.

Puhutteluun liittyvistä ongelmista aiheutuu vaikeuksia virolaisille ja suomalaisille, jotka ovat tottuneet äidinkieltensä yleiseen kohteliaisuusmuotoon. Heidän on vaikea orientoitua tilanteissa, joissa kohteliaisuusmuoto valinnalla on merkitystä.